

DİN VE HAYAT

TDV - İSTANBUL MÜFTÜLÜĞÜ
DERGİSİ
SAYI: 14 - YIL: 2011

TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSTANBUL
ŞUBESİ ADINA İMTİYAZ SAHİBİ VE
YAYIN YÖNETMENİ
(SORUMLU)
Prof. Dr. Mustafa ÇAĞRICI

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ ve
YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Kadriye AVCI ERDEMLİ

EDİTÖR
Dr. Emine ARSLAN
eminearslanbiga@gmail.com

YAYIN EKİBİ
Abdullah Rüştü KİŞİ
Abdülkadir ÇİTİL
Abdülkerim YATĞIN
Ayşegül AKDEMİR
Davut ÖZGÜL
Emine ARSLAN
Kerime ÇESUR
Mehmet YÜKSEL
Sümeyra ÖZKAN
Şadiye ÇİMEN
Tuba ER SERTEL
Tuğba AYDENİZ

TASHİH
Dr. A. Cüneyt KÖKSAL

FOTOĞRAF
Gezgin Kültür Dergisi Arşivi

KAPAK
Halit Ömer CAMCI

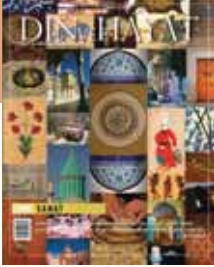
WEB
www.dinvehayatdergisi.com
Tuba ER SERTEL

BASIM YERİ ve TARİHİ
TDV Yay. Matbaası
Ostim Örnek San. Sit. 1. Cd. No:11
Yenimahalle / ANKARA
Tel: (0312) 354 91 31

ISSN: 1308-9595

DAĞITIM
Osman SARIKÖSE
TDV Yay. Mat. ve Tic. İşl. İstanbul 1.Şb.
Klodfarer Cad. No:14/1 Divanyolu
Fatih/İSTANBUL
Tel:(0212)5184604-Faks:(0212)518 8307
Yayınlanan yazıların hukuki-bilimsel
sorumluluğu yazarlara aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı
yapılamaz.

Zencefilm
medya

Görsel Konsept: Zencefilm / Halit Ömer Camcı
Uygulama: Bünyamin Kanaş
Tel: 0212 533 35 58

EDİTÖRDEN

Din insanı mutlak güzele davet eder. Hem bu davet hem de davete icabet en güzel şekilde yapılmalıdır. Zira Nebî aleyhisselâm "Allah güzeldir güzeli sever" buyurmuştur. İslam'a kendini teslim eden Müslüman Rabbinin kelâmını da peygamberinin hadisini de farklı usullerde yazmakla yetinmemiş, etrafını da ince ince süslemiştir. Mâbedini sadece ibadet edenlerin değil, görenin dahi vecd duyacağı şekle getirmek için yüzyıllarca çaba sarfetmiştir. Yapılan her işin güzel yapılması gerektiği hadisi, inanan kişiyi çeşme yaparken, köprü kurarken, mezar taşı dikerken, velhasıl din ve dünyasıyla ilgili her işi yaparken işini aşkla, incelikle, güzellikle yapmaya özendirmiştir.

Her medeniyetin sanat anlayışında hem değişmezler, sabiteler hem de devrinin sanat anlayışının etkileri bulunmaktadır. Bunlardan birisinin iyi işlemediği zamanlarda sarsıntılar yaşanması muhakkaktır. Bu dengeye dair işaretler verebilmek için dosyamızda sanatın kendisi ve dinle olan ilişkisi hakkında pek çok yazıya yer verdik. İslam ve sanat ilişkisini Prof. Dr. Turan Koç, âyet ve hadislerde estetik konusunu Doç. Dr. Nurettin Turgay, Yahudilik ve Hıristiyanlığın sanata bakışını Doç. Dr. İsmail Taşpınar, sanat-ideoloji etkileşimini Doç. Dr. Mazhar Bağlı inceledi. Prof. Dr. İlhan Özkeçeci İslâm sanatlarını nasıl tanımlamamız gerektiğine dair farklı bakış açıları geliştirmeye çalışırken Doç. Dr. Nusret Çam sanat ve sanatçı için nelerin gerekli olduğu konusunu tartıştı. Dr. Ayşe Taşkent bize İslâm Felsefesinde estetik kavramının serencamını anlattı. Osmanlı Devri sanatı hakkında Dr. Ahmet Ersoy'un, Dr. Mustafa Küçük'ün ve Mehmet Yüksel'in yazıları yeni perspektifler sunmaktadır. Mustafa Armağan yıllardır konuşulmakta olan İslâm medeniyetinin gerileyip gerilemediği meselesini tartışırken, Beral Madra çağdaş sanatın keyfiyeti hakkında bilgi vermekte, Prof. Dr. Örcün Barışta ise bizleri kuş evlerinin zarafet dünyasında bir gezintiye davet etmektedir. Daha geniş çaplı bir gezinti isteyenler için Abdülkerim Yatgın İstanbul'daki sanat merkezlerinden bir seçki hazırladı. Dosyamızda hat, musiki, resim, mimari, türbeler, mezar taşları, sinema ve minyatür de özgün yanlarıyla ele alındı.

Söyleşi teklifimizi kabul ettiği için Kültür bakanımız Sayın Ertuğrul Günay'a minnettarız. Prof. Dr. Zeki Kuşoğlu, Yönetmen Derviş Zaim ve çok yönlü bir sanatçı olan Reza Hemmatirad bu sayımızda söyleşi yaptığımız diğer isimlerdir. Kitaplık bölümümüzde ise İslâm sanatlarına dair temel kitaplar sizin için incelendi.

Emeği geçen herkese teşekkürler.

Esenlik içinde okumanızı dilerim.

Saygılarımla
Emine Arslan

Fotoğraf: Talha Uğurluel

OSMANLI MEZAR TAŞLARINDA SANAT DETAYLARI*

Talha UĞURLUEL**

Bir Osmanlı mezarlığına girdiğinizde eğer onların dilinden anlamıyorsanız sadece irili ufaklı, hepsi birbirine benzeyen mermer sütunlar görürsünüz. Fakat dikkatle incelediğinizde hemen hiçbir mezar taşının diğeri ile aynı özelliklere sahip olmadığını farkedersiniz. Her bir taş, başında farklı bir serpuş taşımalarının yanında üzerindeki hemen her bir işaret ile de ait olduğu mezarda yatan kişiye ait nice özelliği ortaya koymaktadır. Bu dilden anlayan kişiler için bu mezarlıklar, hepsi kıyamda durmuş sonsuz bir sükut içinde haşri bekleyen, birbirinden farklı mesleklere, meşreplere sahip insanlarla dolu mekânlar gibidir. Çünkü başınızı çevirip nereye baksanız âşina bir sima görüyor gibi olursunuz. Toplumun hemen her tabakasından, her mesleğinden ve meşrebinden, sosyal statü olarak her grubundan kişi orada toplanmış öylece beklemektedir.

□ Bir mezar taşının dış yapısı ve üzerindeki süslemeleri ile ilk belli ettiği şey ait olduğu mezarda yatan kişinin cinsiyetidir. Erkek mezar taşları genellikle başlıklı iken bayan mezar taşları bir bayanın inceliğini temsil edersesine buket buket çiçeklerle ve çelenklerle süsüdür. Güller, rozet biçimli çiçek motifleri, kıvrık dallar, süsen, buhur-u Meryem, yıldız çiçeği, nergis, karanfil, çan çiçeği, şakayık, küpe, rozet, zambak, çiçek açmış erik ve badem dalları bunlardan sadece birkaçıdır. Bu çiçek motiflerinde son derece detaylı bir gözlemin ürünü olan harika bir sanat gözlenmektedir. Mezar taşları üzerindeki her bir çiçek sanki kendi lisan-ı hali ile ziyaretçilere bir şeyler anlatmaya çalışmaktadır. Meselâ birçok yerde görülebilen beş yapraklı bir çift lüle hep duaya açılan eller gibi resmedilmiştir. Lüle devri ile üç boyutlu bir hale gelen ve daha bir gerçekçilik kazanan bu çiçekler zaman zaman vazo ve saksı içinde resmedilmiştir. Erkeklerle ait mezar taşlarında da belli ölçülerde çiçek motifleri görülmektedir. Hayatlarını çok kibar ve seviyeli yaşayan Osmanlılar zarafete ayrı bir önem vermiş ve seviyeli bir şekilde süslenmesini de bilmişlerdir. Mesela bir Şeyhülislam kocaman kavuğunun bir köşesine bir gül ilâştirebilirken, bir kâtip kafesi destanının yanına bir tüy takabiliyordu. Fes kullanılmaya başlandığı dönemlerde de feslerin etraflarına çiçekli bordürler ilâştirilerek bu zarafet sürdürülmüştür. Gerçek hayattaki bu güzel detaylar mezar taşlarına da aynen yansımış ve bizleri hayranlık içinde bırakan manzaralar meydana getirmişlerdir.

Mezar taşlarının üzerindeki şekil ve semboller kişilerin cinsiyetini belli etmek yanında o kişilerin meslekleri hakkında bilgiler de vermektedir. Meselâ mesleği denizcilik olan bir kişinin mezar taşında o kişinin denizci olduğuna dair bir işaret, sembol ya da motif bulunmaktadır. Bunlar gemi direği, yelken bezi, organ, halat, gemi çapası, Osmanlı denizcilik arması vb. dir. Bu arada kırık gemi direği de kişinin artık hayatta olmadığına göstergesidir. Bazı gemici lahitleri vardır ki aynen gemiye benzetilmiştirlerdir. Bunların etraflarını boydan boya halatlar ve gemi zincirleri çevrelemektedir. Denizci mezar taşlarının

en yoğun olduğu yerler, Osmanlı'nın en namlı denizcileri olan Kılıç Ali Paşa, Barbaros Hayrettin Paşa, Piyale Paşa, Lala Mustafa Paşa'ların medfun buldukları hazire civarlarıdır.

Eğer kişi hayatta iken kalem ile geçindi ise onun mezar taşında rulo halinde kâğıtlar ile kamış veya tüyden bir kalem görmeniz mümkündür. Kişi ressam ise bir palet ve fırça, asker ise kılıç, kama, top, gülle, ya da dübün resmedilen mezar taşları da bulunmaktadır. Özellikle hayatta iken askerlik yapmış ve yüksek rütbelere gelmiş olanların mezar taşları bir hayli teferruatlıdır. Kimi asker mezar taşlarında neredeyse cephanelik oluşturacak kadar çeşitli silah görmek mümkündür. Bu silahlar taşta gelişigüzel konmayıp, Osmanlı arması formunda, savaş davulunun etrafında; top, kılıç, hülle, topuz, okluk, borazan, flama asılı mızrak, gönye vb. şeklinde sıralanmaktadır. Bu tarz süslemelerde tercih edilen silahlar daha çok ölen kişinin hayatta iken kullandığı silahlardan seçilmektedir. Asker kökenli kişilerin mezar taşlarında taşın iki yanına rütbesine göre apoletleri de yerleştirilmektedir.

Mezar taşlarında asker kökenli kişilerin en çok tercih ettikleri motif ise Osmanlı Devlet Arması'dır. İlk kez III. Selim döneminde kullanılan Osmanlı Arması, askeri özellikleri yanında insanî, dinî ve millî yönleri sebebiyle halk tarafından da çok sevilmiş ve benimsenmiştir. Bunun sonrasında da insanların mezar taşlarında bu gösterişli arma sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. En çok II. Mahmud döneminde görülen Osmanlı armalarında; top, kılıç, çift ve tek taraflı teber, tabanca, kanunu ve Kur'an'ı temsil eden terazi ve kitap, alta bitkisel motifler ve etrafta parlayan bir ışık halesi bulunmaktadır. Bu armaların alt kısımlarına kişilerin aldıkları nişanlar da işlenmektedir. Birçok paşanın mezar taşı "Şevkat, Mecidi ya da Hamidi nişanları ile süsüdür.

Mezar taşları üzerindeki bazı motifler ise mezar sahiplerinin meşrepleri hakkında bilgi vermektedir. Mevlevîlik'te eğer bir kişi bizzat tekke vazifeli ise mezar taşının başında bir mevlevî kavuğu taşırken, sadece intisap edenlerin taşları üzerinde bir Mevlevî sikkesi ka-

bartılmaktadır. Kadirîlerde ise bu yola girenlerin taşlarında Kadirî Gülü denilen motif bulunmakta ve meşrebın kollarına göre etrafındaki desen değişmektedir. Mesela Kadirîliğin Rumi kolunun sembolü 8 terklı (dilimli) taç ve ortasındaki Kadirî Gülü kabartmasıdır. Başka bir kolun muhibbine ait taşa ise 18 köşeli yıldız görülürken kimilerinde de bu yıldız, etrafı destarlı bir tacın içine oturtulmaktadır. Bayramiler altı terklı tarikat tacı giyer, taşlarına da bunu kazırlar. Nakşî mezar taşlarında müjganlı Nakşî tacı görülmektedir. Sünbülî yolunun kurucusu Sünbül Sınan Efendi'den dolayı bu yola intisap edenler de mezar taşlarına sünbül motifini işletmektedirler. Mezarda yatan kişinin meşrebini sadece meşrep sembollerinden değil, o yolda yaygın olarak kullanılan eşyalardan da anlamak mümkündür. Mesela Bektaşî mezar taşlarında 12 köşeli teslim taşı ile teber ve keşkül gibi tarikat eşyaları görülebilmektedir.

Osmanlı mezarlıklarına girildiğinde insanların için hiçbir zaman bir kasvet kaplamamakta, aksine her bir mezar taşı üzerindeki süslü ve sanatlı motifler ile derin mânalar taşıyan bezemeler, kişilere ölümün güzel yüzünü hissettirmeye çalışmaktadır. Bu etkileyici manzara bizlerin olduğu kadar yabancıların da dikkatini çekmiş ve nice gezgin, mezarlıklarımızla ilgili ilginç yorumlarda bulunmuşlardır. İstanbul gezginlerinden biri olan ve 1874 yılında ülkemizi ziyaret eden Edmondo de Amicis, mezarlıklarımızdaki etkileyici manzara karşısında bakın neler diyor:

"Caminin etrafında ulu ağaçlar altında çiçeklerle çevrilmiş mermerler ve arabeskle parlayan gösterişli kitabelerle süslenmiş sultan, vezir ve saray büyüklüklerinin türbeleri yükselir. Bu, fevkalade bir sessizliğe gömülmüş aristokratik bir mahalle gibi uhrevî bir hüzünle beraber dünyevî bir hürmet hissini ilham eden bembeyaz, gölgele ve şahane güzelliğe sahip bir mezar şehridir. Mezarlık bahçelerindeki yeşilliğin çelenkler ve demetler halinde sarktığı ve üzerinden akasya, meşe, mersin dallarının yükseldiği beyaz duvarların ve parmaklıkların içine geçiyor ve türbelerin kemerli pencerelerinin örten demir dantellerin arasında, tatlı bir zıya içinde, ağaçların yeşil gölgeleri ile boyanmış mermer lahitleri görüyoruz. İstanbul'un başka hiçbir yerinde, ölüm tasvirini güzelleştiren ve korkmadan seyrettiren Müslüman sanatı bu kadar zarafetle gözler önüne serilemez. Dudaklarda hem dua, hem tebessüm uyandıran hüzün ve zarafet dolu bir kab-

Fotoğraf: Talha Uğurluel

ristan bir saray, bir bahçe, bir mabettir bu."

Günümüzün meşhur bir mezar taşı uzmanı ise, Osmanlı mezarlıklarında gezmenin döluyanının heyecan verici şeylerinden biri olduğunu söylüyor ve ekliyor "Eyüp mezarlığına doğru tırmanırken, Himalayalar'da sanki şim-diye kadar hiç kimsenin çıkmadığı bir tepyey keşfediyor gibi oluyorum." Sadece bu iki araştırmacı değil bunların yanında Barlett, Sebatier, Loti, Pardeu, Nerval vb. daha birçok yabancı yazar ve gezgin de mezarlıklarımızdan derinlemesine etkilenmişler ve eserlerinde bu konudan bahsetmişlerdir.

Gerçekten de Osmanlı mezar taşları hiçbir zaman, ölen kişinin sadece kimlik bilgilerini aktaran bir taş parçası olmamış, sanat yönüyle ileriki yüzyıllarda Avrupa'nın biz bulduk ve geliştirdik dedikleri resim ve heykeltıraşlığı çok önceleri hem de en mükemmel haliyle ortaya koymuşlardır. Sadece objeleri resmetmekle kalmamış, onlara derin mânalar da yüklemişlerdir. Mesela bir ölünün arkasından yapılacak en önemli şey olan dua, Osmanlı taş oymacılığının elinde somutlaşmış ve mezarlığı gezen herkesin gözünün önünde arzıendam etmeye başlamıştır. Vefat eden bir kişinin arkasından yapılan en yaygın dua; "Allah onun kabrini cennet etsin." temennisidir. Osmanlı mezar taşlarını dikkatle incelediğimizde bu duanın nasıl şekillerle dö-küldüğünü hayretle görmekteyiz. Mezar taşı sanatçıları bu duaları resmederek taşta geçirmiş ve sanki, "Biz cennet meyvelerini vefat eden kişinin taşına kazıyoruz, Allah da gerçeğini ona ikram etsin" demeye getirmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde geçen cennet tasvirlerinde anlatılan nice meyve bu şekilde resmedilegelmiştir. Bu meyvelerden en yaygını hurmadır. Hurma motiflerinde resmedilen her ağaç muhakkak meyveye durmuş haldedir. Mezar taşlarının genellikle ayak taşlarında bulunan hurma motiflerinde ağacın yaprakları, bulunduğu taşı kaplayacak şekilde tüm yüzeye dağılmıştır. Alt kısımda aşağıya doğru sarkan çok taneli hurma hevenkleri ve onların ucunda da yere doğru kıvrılan ince dallar görülür. Hurmanın ortasında çok dilimli iri yapraklar bulunmaktadır.

Kur'an'da hurmadan bahsedilen yerlerden birisi En'am Suresi'dir. Bu surede ayrıca zeytin ve nar bahçelerinden ve üzüm bağlarından da söz edilmektedir (En'am 99-141). Bu âyetlerde geçtiği üzere nice mezar taşında hurma gibi taşta sardırılmış salkım salkım üzüm-leriyle üzüm kütükleri, çatlamış dudaklarından taneleri dökülen iri iri narlar ve fyonk gibi yaprakları ile zeytin ağaçları

dikkatimizi çekmektedir. Kur'an'da Tin Suresi'nde zeytin ile beraber incire de yemin edilerek insanın en güzel şekilde yaratıldığı anlatılmaktadır. (Tin 1-4) Bu sureyi dinledikten sonra gözlerimiz taşlar üzerinde incir de arıyor ve bulmakta gecikmiyoruz. Mezar taşlarına resmedilen meyveler arasında tabak tabak sıralanmış incirler de görmek ve mezar sahibine bunların asıllarını vermesi için nimetlerin asıl sahibine dua etmekteyiz.

Mezar taşlarında meyve cinsinden ağaçların yanında meyvesiz olduğu halde çokça resmedilen bir ağaç da servidir. Servilerin mezar taşlarına işlenmesinin ardında da ince hikmetler yatmaktadır. Servi yaz kış yeşil olabilen, kendisine özgü bir kokusu olan ve bu kokusu ile haşerenin üremesine engel olan bir yapıya sahiptir. Servi ağacı tasavvufta, düzgün ve uzun duruşu ile Allah lafzının ilk harfi olan elif'e benzetilmekte, Allah'ın birliğinin ve vahdet-i vücudun bir sembolü olarak kabul edilmektedir. Ayrıca servinin dik ve doğru duruşu doğruluğu ve dürüst-lüğü simgelemektedir.

Mezar taşlarının üzerinde çokça gördüğümüz bir motif de kandildir. Bu obje o kadar çeşitlendirilmiştir ki mezar taşları üzerine resmedilen kandil formlarının sayısı kırkı bulmuştur. Bu kandillerin hepsi zincir ile asılı durumdadır. Bazı örneklerde zincir kandil ağızyla tutturulmuş iken bazılarında kandil yanındaki üç halkadan bağlanmaktadır. Kandillerin mezar taşlarına konulması, kişinin kabrini aydınlatması temennisinin bir işaretidir. Ayrıca bazı kandil karınlarında Allah lafzı da görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Nur Suresi 35. âyette kandilin sembolik anlamının verilmesi de bu açıdan bir hayli ilginçtir. Burada hareketle kandilin Allah'ın nurunu ve aydınlıclılığını simgelediği söylenebilir.

Günümüzde insanların en çok dikkatini çeken bir diğer mezar taşı motifine ise hançerlerdir. Hançer yakın dövüşte kullanılan, düz ya da kavisli bir gövdeye sahip sivri uçlu bir silah olup, kın içerisinde belde taşınmaktadır. Osmanlı mezar taşlarında hançerler üstü açık lahitlerde lahtın yan yüzüne, kapalı lahitlerde ise mezarın üzerine işlenmektedir. Hançerlerin tasvir edildiği şekilleri hepsinde aynıdır. Hançerin kabza başı palmet biçiminde, kabza kısmı hafif bombelidir. Hançerler kın içerisinde, Hançerin kınında olması o kişinin artık yaşamıyor olduğunu göstermektedir. Hançerlerin uçları yuvarlak bir şekilde sonlanmaktadır. Hançerin sivri tarafı kişinin ayak ucuna doğru bakar. Taş sandukalarda ise hançer, sanduka üzerine sarılmış bir kuşağı

Fotoğraf: Talha Uğurluel

andıran bordürün üzerine yerleştirilmiştir.

Osmanlı mezar taşlarında yoğun bezemenin yer aldığı en önemli tür lahitli mezarlardır. Bu tür formlarda lahtın tüm yüzleri adeta birer çiçek bahçesi gibi işlenmiştir. Lahitli mezar taşlarının baş taraflarında bazen ortada bir gül bezek ve iki tarafında birer vazodan çıkmış gül ve yıldız çiçekleri ya da lüle ile karanfil motifleri görülmektedir. Bazı lahitlerin üst kısımlarında balık pulu bordürü, bazılarında ise rumi-lotüs bordürü dolaşmaktadır. Taş lahitlerde baş ve ayak kısmı dilimli yarım şemşelerle taçlandırılarak şahidelere birleştirilmiştir. Çoğunlukla baş taraftaki şemşenin içinde kitabe yer almaktadır. Sandukanın üst kısmı kırma çatı şeklinde üçgen olarak birleşmektedir. Taş sandukanın üzeri ise çintemani (üç benek) motifleri ve üç kollu çarkıfelek oluşturan bitkisel motiflerle adeta kumaş deseni gibi süslenmiştir. Lahitli mezarlar genellikle 19. ve 20. yüzyıllarda yapılmıştır. Fakat eski bir lahit uygulamasını Eyüp'te III. Ahmed'in kızı Saliha Sultan'ın mezarında görmek mümkündür. Lahtın tüm yüzlerinde aralıklarla sütunçeler işlenmiş ve kemerlerle birbirlerine bağlanmıştır. Bu kemerlerin orta kısımlarında istiridyeyi kabukları bulunmaktadır. Kemerlerin aralarında ise tabaklar içinde meyveler görülmektedir. Bazı lahit mezarlarda lahit köşeleri kum saati formuyla oluşturulmuş hatta bunlara burgu motifleri de verilmektedir. Birtakım lahit yüzlerinde bulunan semboller kenger yapraklar ile sarılmaktadır. Ayrıca bu yaprakların silindirik formlu baş ve ayak şahidelerinin diplerini çepeçevre sardığı görülmektedir. Yine bu lahitlerin dar yüzlerinde sağır nişler bulunmaktadır. Lahit mezarlarda nişlerin üstlerinde, kemerler arasında zaman zaman göze çarpan kabartmalı ay yıldızlar daha çok II. Meşrutiyet sonrasında tarihli mezarlardır.

Mezar taşlarında amaç ölen kişiyi hayattakilere tanıtmak ve merhumun ruhuna bir fatiha okutmak olduğu için lahit mezarların yola bakan tarafları çok süslü ve daha dikkat çekicidir. Özel semboller daha çok yola bakan tarafta konmuştur.

Dünya üzerindeki en dikkat çekici açık hava mermer işçiliği müzesi olan tarihî mezarlıklardaki bezemeler anlatmakla bitmez. Ve bu dilden anlayan herkese her bir motifi ile mezarda yatan kişi hakkında türlü şeyler anlatır. Her bir mezar taşı lisan-ı hali ile ölümün bir yokluk olmadığını, üzerine işlenmiş ince ve derin mânalar taşıyan nice muhteşem sanat ile gözler önüne sermeye çalışır. ■